

نقدی بر مرمت دیوارنگاره چند بنای مذهبی اسلامی در ایران

دانیال هرنندی^{*}، یاسر حمزوی^{**}

دانشجوی کارشناسی ارشد، رشته مرمت اشیای تاریخی و فرهنگی، دانشگاه هنر اصفهان

دانشجوی دوره دکتری، مرمت اشیای تاریخی و فرهنگی، دانشگاه هنر اصفهان.

رایانامه: danial.harandi@gmail.com

چکیده

مرمت دیوارنگاره‌های بناهای مذهبی-اسلامی در ایران مستلزم اصول و معیارهایی است که قابل قبول مجامع بین‌المللی باشد. این اصول باید با توجه به ارزش‌های مذهبی و اعتقادی جامعه همسان‌سازی شود. این اقدام در مرمت تصاویر و تمثال‌هایی از ائمه و بزرگان دین که به عنوان دیوارنگاره‌های این اماکن ترسیم شده است عینیت بیشتری پیدامی‌کند. با توجه به اینکه حد دخالت در مرمت این نوع نقاشی‌ها مشخص نیست، در برخی موارد باعث شده که مرمتگر، علایق و سلیقه شخصی خود را بیش از حد اعمال کرده و از مفاهیم اولیه اثر بکاهد. در همین راستا با بهره‌گیری از روش تحلیل و نقد روش‌های مرمت دیوارنگاره، به بررسی و نقد مرمت انجام شده‌ی پنج بنای مذهبی پرداخته شده و نقاط قوت و ضعف آن مورد بررسی قرار گرفته است. وجود تنوع روش‌های موزون‌سازی رنگی دیوارنگاره‌های بناهای مذهبی در نقاط مختلف ایران نیز به چشم می‌خورد که نوعی ضعف در حوزه اصول مداخله به شمار می‌آید. با این بررسی می‌توان به این نتیجه دست یافت که نبود اصول و معیارهای مدون در مرمت این گونه آثار باعث کاستی‌هایی در حفاظت و صیانت آنها شده و اصلت آن خدشه دار شده است.

واژگان کلیدی: نقد مرمت، اصلت، دیوارنگاره، مرمت دیوارنگاره اماکن مذهبی ایران

A Critical of Mural Painting Restorations of a Few Islamic Buildings in Iran

Danial Harandi^{*1}, Yaser Hamzavi²

Dpt of Conservation of Historic-Cultural Properties Art University in Isfahan

Abstract: Restoration of the mural paintings of Islamic buildings in Iran requires acceptable principles and criteria for the international associations. These principles should be matched with the religious norms and values of the society. This becomes even more crucial when the murals have been drawn from the images and portraits of the Imams and grandees of Islam religion. As the degree of intervention for restoration of such paintings has not been clearly determined, the conservator persons overuse their own personal interests and styles and damage the original concepts of the art. In this regard, the present study has examined the authenticity of a five restored religious buildings using the critical analysis of methods of mural restoration and their advantages and disadvantages have been further investigated. Using this analysis, it can be concluded that the lack of codified authenticity and criteria in restoration and the existence of a wide range of methods for inpainting the color of religious murals in different regions of Iran is considered as a drawback in the authenticity of interference of such arts has led to some faults in their conservation and their originality has been damaged in some cases.

Keywords: Critique of restoration; Authenticity; Mural painting; Restoration of murals of religious buildings in Iran

۱- مقدمه

ارائه اصول و معیارهای ویژه‌ای برای حفاظت از دیوارنگاره‌های اماکن مذهبی، گاهی مورد چالش و نقد بوده است و به آن توجه شده است، اما هیچ وقت تصمیم‌گیری و راهکاری منطبق بر اصول و مبانی، بصورت کامل و جامع انجام نشده است. منشورها، کنوانسیون‌ها و مبانی منطبق بر آن جهت کشف و نگهداری ارزش‌های تاریخی و زیبایی شناسانه بنا و تزیینات آن بوده و این عمل باید برطبق مستندات انجام شود. در مرمت‌های انجام شده در این اماکن مذهبی، باید سلیقه مردمی که بازدیدکننده این اماکن هستند نیز در نظر گرفته شود. با توجه به پیشنویس منشور ملی حفاظت از میراث فرهنگی ایران، دخالت‌ها و بازسازی در اماکن مذهبی قابل توجیه است: «تنها در مواردی خاص بازسازی (هنرهای: آینه کاری-گچبری-آهکبری-کاشیکاری-گره‌چینی‌های چوبی و نقاشی‌های مذهبی) به صورت کپی دقیق از اصل مجاز است (این مورد با توجه به فرهنگ و سنت‌هایمان قابل قبول و پذیرفتنی اند)، زیرا این نوع آثار اولاً مربوط می‌گردند به حرفه‌ای سنتی که لاینقطع تا به امروز ادامه دارد و هنوز زنده و فعال است و دوم آنکه باید با توقعات و نیازهای جامعه هماهنگ باشد. در مورد ایجاد کنتراست، رد پای تعمیر تنها به لذت بصری آسیب می‌رساند و از ایجاد ارتباط مخاطبان با آثار جلوگیری می‌نماید» (پیشنویس منشور ملی، ۱۳۷۸: ۱۴). شخصیتی مانند چاره‌برندی مباحثی را در حوزه حفاظت و مرمت آثار تاریخی از جمله ماده متشکله و یگانگی بالقوه یک اثر هنری، زیبایی شناسی و مرمت، برخورد با کمبودها و بخش‌های تخریب شده مطرح نموده (برندی، ۱۳۸۸). در سند نارا، که در کنفرانسی که با همکاری یونسکو، ایکوموس و ایکروم در سال ۱۹۹۴ به تصویب رسید به اصالت بخشیدن و هویت دادن به ارزش‌ها و میراث محلی به بسط منشور و نیز پرداخته است. حذف اصالت در دیوارنگاره‌های اماکن مذهبی با هدف دوری گزیدن از نقص در نگاه بیننده، منجر به از بین رفتن مفاهیم اولیه اثر شده است. «در بسیاری از مناطق دنیا، اجرای نقاشی‌های اصیل هنرمندان و صنعتگران با تکرار تزئینات تاریخی و استفاده از مصالح و فنون سنتی، ادامه می‌یابد. این سنت‌ها، تأمین کننده نیازهای فرهنگی مذهبی‌اند و بر اساس قوانین نارا، باید پایدار و ثابت باشند» (فیلدن و یوکیلیتو، ۱۳۸۶: ۲۴۳). انتخاب فردی هنرمند، فارغ از سنت‌های اجتماعی، در اقدامات حفاظتی اهمیت فراوانی دارد. حفاظت آثار خلق شده بر پایه چنین رویکردی نیازمند انتقال و ارائه بی‌واسطه آنها به دور از هر گونه مداخله یا تعبیر و تفسیری در مورد اثر از جانب مرمتگر است. حتی اگر مرمتگر همان خالق اثر باشد (پدرام، اولیاء و وحیدزاده، ۱۳۹۰: ۳).

مرمت دیوارنگاره‌های بناهای مذهبی در ایران بصورت غیریکنواخت و ناهماهنگ انجام می‌شود. به دلیل دوری جستن از نقص و کامل بودن دیوارنگاره‌ها از دید بیننده، گاهی در صورت وجود کمبودهای وسیع و نبود مستندات، مرمت و بازسازی-هایی برخلاف اصول و معیارهای پذیرفته شده صورت می‌گیرد که با تکرار و استمرار این اقدامات، اثر تاریخی از اصالت خود فاصله می‌گیرد. تعیین اصول و تمهیدات مختص به مرمت اماکن مذهبی مطابق با آداب و رسوم و ارزش‌های مذهبی، از وارد آمدن آسیب بیشتر به این آثار می‌کاهد. برای وارد شدن به بحث و آغاز پژوهش، ابتدا چند بنا در چند نقطه مختلف ایران انتخاب شد. برای انتخاب این بناها، مشخصه‌هایی مد نظر بود که از جمله می‌توان به این موارد اشاره نمود:

الف: بنای مذهبی اسلامی

ب: بنای زنده که در حال حاضر مورد استفاده است، بنای دارای دیوارنگاره، دیوارنگاره‌ها مرمت شده باشد. مرمت دیوارنگاره‌بنایامامزاده روشن‌آباد گرگان، بقعه امیر شهید لاهیجان، تکیه خوانساری اصفهان، بقعه هارونیه اصفهان و بقعه سید رکن‌الدین یزد، با توجه به اصول و معیارهای حفاظت دیوارنگاره‌ها که در حال حاضر موجود و مورد قبول است، مورد تحلیل قرار گرفت. در نتیجه، بر اساس مطالعات و همچنین طبق نقطه نظر نگارندگان، یک تقسیم‌بندی برای مرمت دیوارنگاره‌ها در نظر گرفته شد تا مقایسه‌ها و تحلیل‌ها بهتر انجام شود. این تقسیم‌بندی به این صورت ارائه خواهد شد:

الف-اقدامات مرمتی ضعیف با توجه به معیارهای حفاظت

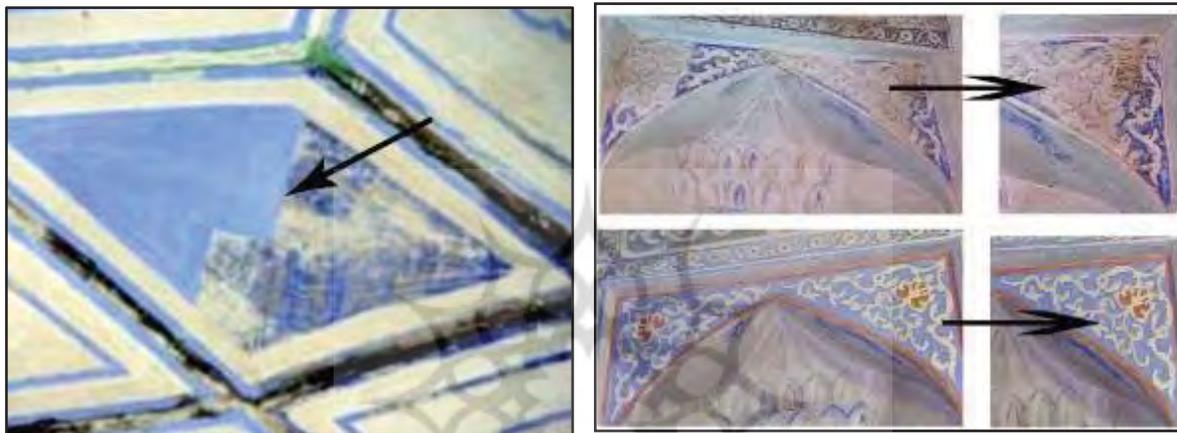
ب-اقدامات مناسب مرمتی

ج-موزون سازی رنگی یا عدم موزون سازی.

متأسفانه به دلیل وارد شدن سلیقه شخصی به بخش بزرگی از دیوارنگاره‌های اماکن مذهبی در ایران، آسیب‌های جبران‌ناپذیری وارد شده که در این رابطه نیاز به اصول و قوانین جهت حفظ و انتقال به آینده این آثار احساس می‌شود. هدف از این پژوهش ارائه راهکار نمی‌باشد بلکه با نقدی بر مرمت چند دیوارنگاره‌سعی بر بیان عدم هماهنگی و نبود ضوابط خاص در مرمت دیوارنگاره‌های اماکن مذهبی هستند.

۲- اقدامات مرمتی ضعیف با توجه به معیارهای حفاظت

در این پژوهش، با تکیه بر مطالعات میدانی در برخی از بناهای تاریخی در شهرهای مختلف، تعدادی دیوارنگاره مذهبی مرمت شده در دوره‌های گذشته انتخاب گردید. یکی آنها، امامزاده روشن آباد واقع در گرگان است. تصاویر ۱ و ۲، دیوارنگاره‌هایی در حالت‌های قبل و بعد از مرمت را در این بنا نشان می‌دهد. قسمت‌های اصلی که بخش قابل توجهی از اثر را تشکیل می‌دهد، در مرمت نادیده گرفته شده و مشاهده می‌شود که رنگ‌های استفاده شده برای موزون سازی، رنگ روشنی انتخاب شده است. همچنین رنگ‌های اجرا شده در مرمت، بر روی رنگ‌های تاریخی قرار گرفته و کاملاً آنرا پوشانده است.

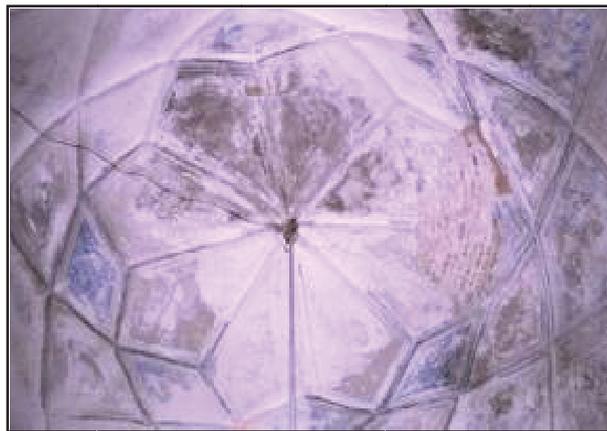
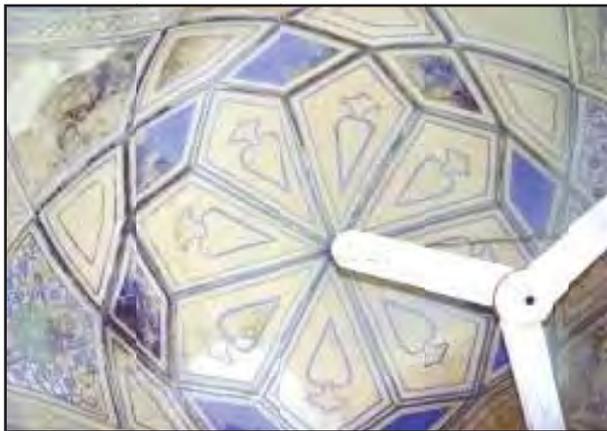

تصویر ۱: مرمت دیوارنگاره امامزاده‌روشن آباد واقع در گرگان‌روشن‌آباد (ماخذ: نگارنگان ۱۳۹۰)

تصویر ۲: پنهان شدن نقوش تاریخی در زیر رنگ‌های الحاقی، قسمتی از سقف امامزاده روشن‌آباد (ماخذ: نگارنگان ۱۳۹۰)

باید به این نکته توجه داشت که هدف اصلی مرمتگر باید حفظ همه جانبه ارزش‌های اثر باشد و مداخله به شیوه موزون سازی رنگی دیوارنگاره‌های تاریخی نباید این ارزش‌ها را خدشه‌دار نماید بلکه باید تنها تا حدی پیش برود که باعث خوانایی بیشتر اثر شود و همچنین ارزش‌های زیبایی شناختی اثر را آشکار نموده و آن را بهبود ببخشد. در حقیقت بازسازی رنگی، اقدامی در جهت حفظ ارزش‌های زیباشناختی اثر می‌باشد اما در این بنا، این اتفاق رخ نداده و موزون سازی رنگی، تبدیل به نوسازی و یا بازسازی رنگی دیوارنگاره گشته است. این عمل مرمتگر باعث شده است که اثر هنری، سندیت تاریخی خود را از دست داده و محدودیت‌های فراوانی برای پژوهشگران حفاظت آثار تاریخی به وجود آورده است.

قسمت‌های دیگر امامزاده روشن آباد نیز در سال‌های اخیر مرمت شده است از جمله آرایه‌های باقی مانده در سقف گنبد که دخل و تصرف زیادی در آن صورت گرفته است (تصویر ۳ و ۴). در تصویر قبل از مرمت سقف مشاهده می‌شود که لایه رنگ و لایه بستر گچی، به دلیل نفوذ رطوبت، از تکیه‌گاه جدا شده و تکیه‌گاه آجری آن نمایان شده است. در مرمت‌های انجام شده، عامل رطوبت گنبد برطرف شده است. در آخرین مرمت که در سال ۱۳۸۵ انجام شده، لایه آستر و بستر گچی سقف گنبد بازسازی شده و دیوارنگاره‌ها، نوسازی شده است (منبع: مرکز اسناد میراث فرهنگی استان گلستان). در قسمت‌هایی به دلیل وجود نقوش تکراری نقش‌ها بازسازی شده و در قسمت‌هایی نیز با سلیقه شخصی و بدون مستندات نقاشی شده است. بازسازی رنگی در قسمت‌های کمبود با تکنیک هاشور یا نقطه پرداز جهت تشخیص قسمت‌های مرمتی از اصل انجام نشده است.

تصویر ۳: سقف گنبد امامزاده روشن آباد گرگان قبل از مرمت (ماخذ: آرشیو میراث فرهنگی استان گلستان)
تصویر ۴: سقف گنبد امامزاده روشن آباد گرگان بعد از مرمت (ماخذ: نگارنگان ۱۳۹۰)

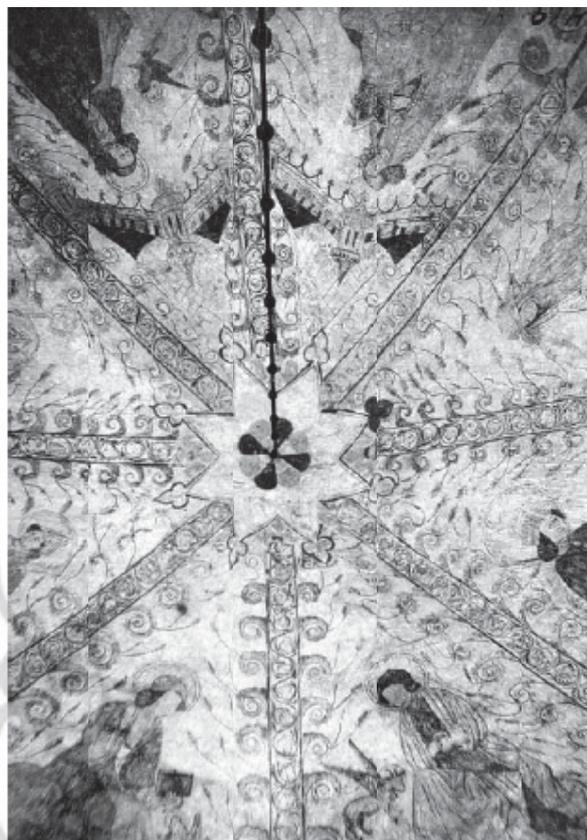
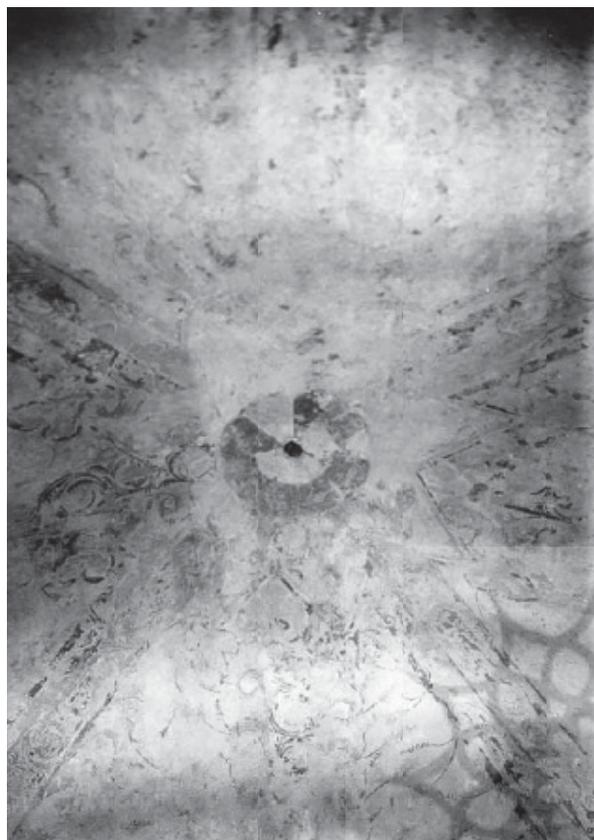
با توجه به ماده ۹ کنگره و نیز هدف مرمت کشف و نگهداری ارزش‌های تاریخی و شکلی بنای کهن بوده و این عمل بر مبنای احترام بر اساس کیفیت قدیمی بنا و بر مستندات اصیل آن استوار است. عمل مرمت می‌باید هنگامی که فرضیه‌ها و احتمالات فرسودگی در وجود اجزای آن آغاز می‌گردد متوقف شود (حبیبی و مقصودی، ۱۳۸۶: ۱۳۵). همچنین با توجه به تقدس این بنا امکان رها شدن آن نیز امکان‌پذیر نیست و باید عامل نقص از این اماکن برطرف شود. اینگونه مرمت و بازسازی نقاشی، در دیوارنگاره‌های مذهبی غیر اسلامی مانند کلیسا نیز با وجود تخریب وسیع و نبود مستندات دیده می‌شود که در آن دخل و تصرف زیادی شده است و به نقاشی دیگری مبدل شده است (تصویر ۵ و ۶). بقعه امیر شهید لاهیجان دارای دیوارنگاره‌ای است که بخش بزرگی از آن تخریب شده و از بین رفته است. این دیوارنگاره دارای موضوع مذهبی بوده که در سال‌های اخیر، با در نظر گرفتن بعد اعتقادی و مذهبی آن مرمت شده است. افرادی که جهت زیارت در اینگونه اماکن رفت و آمد دارند، به بیانی دیگر مخاطبان خاص این آثار، خواهان کامل شدن دیوارنگاره‌های تخریب شده هستند، که مرمتگر باید به این نکته توجه داشته باشد. اما این کار را به گونه‌ای بهتر و ساده‌تر می‌توان اجرا نمود یعنی دقت بیشتر در نحوه طراحی، انتخاب رنگ برای موزون‌سازی، نحوه رنگ‌گذاری، نحوه قلم‌گیری و غیره.

۳- اقدامات مناسب مرمتی

نحوه برخورد رعایت مبانی مرمت در کنار احترام به اعتقادات و آداب و رسوم جامعه در تصاویر و تمثال‌هایی از ائمه در دیوارنگاره‌های اماکن مذهبی عینیت بیشتری می‌یابد. ایجاد ارتباط بین اصول و مبانی مرمت و مطابقت دادن آن با اعتقادات مذهبی هر جامعه، امری ضروری محسوب می‌شود. این اصول باید در کنار احترام به اصالت اثر، اصول زیبایی‌شناسی و زدودن نقص‌ها، مورد توجه قرار گیرد. چگونگی مواجه شدن با اینگونه دیوارنگاره‌ها و میزان دخالت در آن، به ارزش‌های مورد قبول هر جامعه و قوانین متکی بر باورهای جمعی هر جامعه بستگی دارد. در مرمت دیوارنگاره‌های تاریخی باید به این مباحث توجه شود که مردم ایران دارای فرهنگ خاص و کشور ایران دارای اقلیمی خاص است و مرمت بناهای مذهبی و آرایه‌های معماری آن باید بصورت ویژه مد نظر متخصصان قرار گیرد.

تکیه خوانساری یکی از بناهای مذهبی شهر اصفهان است. دیوارنگاره‌های تصویری تکیه خوانساری در تخت فولاد اصفهان مربوط به دوره قاجاریه است. مرمت دیوارنگاره‌های تصویری حساس‌تر از دیوارنگاره‌های تزئینی است. در نقاشی‌های تزئینی، معمولاً یک بخش از طرح مورد نظر تکرار می‌شود و اگر بخشی از آن دچار تخریب شود، با توجه به قسمت‌های باقی مانده می‌توان آن را تکمیل نمود. دیوارنگاره‌های تکیه خوانساری در اواخر سال ۱۳۸۲ و اوایل سال ۱۳۸۳ مرمت شد (نعمتی، حمزوی، ۱۳۸۳). تصویر ائمه معصومین دچار آسیب‌هایی از جمله ریختگی لایه رنگ شده بود. این دیوارنگاره‌ها

بگونه ای مرمت شده است که قسمت‌های الحاقی از فاصله نزدیک (۱ متر) قابل تشخیص است و از فاصله دور (۲/۵ متر) کاملاً یکنواخت و موزون است (تصویر ۹ و ۱۰).

تصویر ۵: دیوارنگاره متعلق به سقف کلیسای Vendel اویلانده، پس از مرمت (Garreau, 2007, 23)
 تصویر ۶: همان دیوارنگاره، قبل از مرمت (Garreau, 2007, 23)

تصویر ۷: بخش تخریب شده دیوارنگاره بقعه امیر شهید شکل (ساسانی، ۱۳۸۵: ۱۳)
 تصویر ۸: همان دیوارنگاره، پس از مرمت (ساسانی، ۱۳۸۵: ۱۳)

تصویر ۹: دیوارنگاره ای در بقعه خوانساری، مجموعه تخت فولاد اصفهان، قبل از مرمت (منبع: علی نعمتی بابای لو، ۱۳۸۲) تصویر ۱۰: همان دیوارنگاره، بعد از مرمت (ماخذ: علی نعمتی بابای لو، ۱۳۸۲)

مخاطبان خاص این آثار یعنی همان کسانی که بصورت مداوم برای زیارت و دعا و نیایش به این مکان می آیند، خواهان تکمیل و هماهنگی این دیوارنگاره ها هستند، و بر این اساس، نظر آن ها قابل احترام بوده است. این شیوه مرمت در بناهای مذهبی، بدلیل اینکه به خوانش اصل اثر کمک می کند، باعث زیبایی اثر می شود و به نظر و سلیقه مخاطبان خاص خود احترام می گذارد، از نظر نگارندگان قابل قبول است.

بقعه هارونیه اصفهان، با توجه به کتیبه موجود در بنا، در تاریخ ۹۱۸ ه.ق ساخته شده است. در دوره های بعد یعنی احتمالاً اواخر دوره قاجاریه، نقاشی های تصویری و تزیینی در هشتی ورودی آن اجرا شده که این دیوارنگاره ها در سال ۱۳۸۹ مرمت شده است (سازمان حج و اوقاف استان اصفهان، ۱۳۸۹). برای مرمت دیوارنگاره های تصویری این بنا، شیوه ای شبیه به شیوه مرمت در تکیه خوانساری اتخاذ شده است (تصویر ۱۱ و ۱۲). قسمت هایی از دیوارنگاره که ریختگی رنگ دارد، به رنگ سفید خودنمایی می کند. این لکه های سفید، مانند رنگ سفیدی است که بر روی تابلو نقاشی پاشیده شده است. برای برداشتن و حذف این لکه های سفید، بهترین راه، موزون سازی رنگی است. با رنگ گذاری بر روی قسمت های بدون رنگ، این لکه ها حذف شده است.

در قسمت پایین دیوارنگاره، تصویر امام حسن (ع) و امام حسین (ع) مشاهده می شود که دچار آسیب فراوانی شده است. برای مرمت این قسمت، لباس ها و اطراف تمثال، موزون سازی رنگی شده و قسمت زیادی از چهره ها که تخریب شده بوده، بصورت کاملاً ساده به رنگ صورت موزون سازی رنگی شده است، یعنی جزئیات چهره مانند چشم، بینی و لب بازسازی نشده است. در این مورد بازدیدکنندگان این اثر خواهان بازسازی کامل چهره ها هستند. نظریه پردازی مانند کیپل عقیده دارد که نقش ها و آرایه ها با داشتن شواهد کافی مرمت شود و با عدم وجود اطلاعات و شواهد کافی، اشکال بصورت کلی و بدون اجرای جزئیات می تواند استفاده شود که با این کار می توان از ناهماهنگی دوری جست. مثالی که این نظریه پرداز به آن

اشاره می کند در مورد مرمت چهره برخی از قدیسین است که شواهد کافی برای تکمیل نمودن آن وجود ندارد که در این شرایط بهتر است چهره بدون جزئیات نمایش داده شود (Caple, 2000). اینکه در این مورد چقدر می توان به اصول و دستور العمل های بین المللی مرمت تکیه کرد، جای تامل دارد.

تصویر ۱۱: دیوارنگاره ای در بقعه هارونیه، قبل از مرمت (۱۳۸۹) تصویر ۱۲: همان دیوارنگاره، بعد از مرمت (ماخذ: نگارندگان: ۱۳۸۹)

۴- موزون سازی رنگی یا عدم موزون سازی

مساله موزون سازی و عدم موزون سازی در دیوارنگاره های اماکن مذهبی نیاز به بحث و چالش و نایل شدن به نتایج و وضع قوانین دارد. هدف از موزون سازی رنگی در دیوارنگاره های بناهای مذهبی را می توان اینگونه بیان کرد: خوانایی بیشتر اثر و دریافت بهتر مفهوم و پیام اثر هنری، حذف ناهماهنگی ها، نزدیک شدن به زیبایی اولیه اثر در زمان خلق آن. برخی از بناهای مذهبی دارای قدمتی بیش از ۴۰۰ سال هستند. تصمیم گیری در مورد نحوه مرمت آرایه های معماری این بناها، پیچیده تر از بناهای با قدمت کمتر است. به نظر می رسد که هرچه قدمت اثر تاریخی کم تر باشد، بعد زیبایی شناسی در آن پر رنگ تر است و هرچه گذشت زمان از تاریخ خلق اثر بیشتر باشد، بعد تاریخی اثر از اهمیت بیشتری برخوردار است. با توجه به همه این مسائل، گاهی مرمتگر در موقعیتی قرار می گیرد که تصمیم گیری و اتخاذ روش برخورد با اثر تاریخی بسیار مشکل می شود. مثلاً اثری که هفتصد سال قدمت دارد، و دیوارنگاره های آن دچار فرسودگی شده و در بسیاری از قسمت ها دچار ریختگی شده، و مردمی که بطور مستمر در این بنا رفت و آمد می کنند، خواهان تکمیل شدن و نو شدن آرایه های معماری آن هستند، انتخاب روش مرمت برای مرمتگر مشکل است. چرا که یا باید به بعد تاریخی اثر ارج نهد و کمترین دخالت را داشته باشد و یا به سلیقه مخاطب خاص اثر احترام بگذارد و با موزون سازی رنگی، تا حد ممکن، اثر را تکمیل کند.

یکی از بناهای مذهبی زنده که دارای مخاطبان بسیاری است و با دیوارنگاره های تزیینی^۱ و کتیبه های نقاشی تزیین شده و بخشی از آن در سال های اخیر مرمت شده است، مدرسه رکنیه یا بقعه سیدرکن الدین واقع در شهر یزد است. نویسنده تاریخ یزد مدرسه رکنیه را ام البقاع یزد می داند و اشاره می کند که در هیچ دیار مثل آن نیست و آن را شامل مدرسه و مسجد و بیت

الادویه و رصد خانه می داند(جعفری، ۱۳۳۸: ۸۱) و در کتب تاریخی یزد اتمام این بنا در سنه خمس و عشرين و سبعمائه (۷۲۵ هجری قمری) نوشته شده است(مستوفی بافقی، ج ۳، ۱۳۴۰: ۶۵۵) و (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۱۴). دیوارنگاره‌های تزئینی و کتیبه‌های نقاشی سقف گنبد بقعه سید رکن الدین یزد در سال ۱۳۸۸ مرمت شده است (حمزوی، ۱۳۸۸). مرمت این قسمت‌ها در حد استحکام بخشی لایه آستر، بستر و آرایه‌های گچی، تثبیت و تمیزکاری لایه رنگ و طلا انجام شده است. قسمت‌هایی که دارای ریختگی لایه رنگ است، هرچند که حدود آن کاملاً نمایان است، موزون سازی رنگی صورت نگرفته است. همانطور که در تصویر ۱۳ مشاهده می شود، کتیبه نقاشی گریو گنبد که دارای خطوط محیطی مشخصی است، موزون سازی و یا بازسازی نشده است. آیا می توان گفت در صورتی که این بخش‌ها موزون سازی رنگی شود، باعث دخالت بیش از حد شده است یا اینکه با موزون سازی آن، خوانایی و زیبایی اثر بهتر خواهد شد؟

همچنین نقاشی‌های تزئینی سقف گنبد که بصورت قرینه کار شده است (تصویر ۱۴) و امکان بازسازی کامل در قسمت‌های تخریب شده وجود دارد، موزون سازی نشده است. در واقع، هدف، حفظ اثر بوده است معمولاً در موارد مشابه، تاریخ و قدمت اثر تاثیر زیادی بر شیوه مرمت می گذارد. شاید اگر این بنای مذهبی مربوط به دوره قاجاریه بود، با شواهد موجود بصورت کامل بازسازی می شد.

تصویر ۱۳: کتیبه نقاشی (سوره الفتح) حدوداً به عرض ۱/۲ متر و طول ۳۶ متر، گریو گنبد بقعه سید رکن الدین یزد، تصویر پس از مرمت، (ماخذ: نگارندگان: ۱۳۹۱)

تصویر ۱۴: نقاشی تزئینی سقف گنبد بقعه سید رکن الدین یزد، تصویر پس از مرمت، (ماخذ: نگارندگان: ۱۳۸۹)

۵- نتیجه گیری

مشخص نبودن حدود مداخلات در اماکن مذهبی ایران باعث کاسته شدن اصالت دیوارنگاره و تغییر مفاهیم اولیه ساخت اثر شده، که نیاز به داشتن اصولی مشخص احساس می شود. مدون شدن این اصول و رعایت آن توسط مرمتگر به ماندگاری مفاهیم اولیه در هنگام خلق اثر کمک نموده و از وارد کردن علایق شخصی مرمتگر و تحریف آن جلوگیری می نماید. در تدوین این اصول آداب و رسوم و سلیقه مردمی که وارد فضای مذهبی می شوند و در واقع مخاطب خاص این آثار هستند، باید مورد توجه قرار گیرد.

با توجه به این که در کشور ایران تعداد قابل توجهی بنای مذهبی وجود دارد، و معمولاً این بناها دارای دیوارنگاره‌های ارزشمندی هستند، نیاز به بررسی بیشتر در حوزه اصول و مبانی نظری حفاظت و مرمت دیوارنگاره‌های بناهای مذهبی اسلامی، احساس می شود. مرمت دیوارنگاره‌های بناهای مذهبی در ایران بصورت غیریکنواخت و ناهماهنگ انجام می شود. همانطور که در متن بررسی شد، نحوه تصمیم گیری و برخورد مرمت گران با موضوع مرمت دیوارنگاره‌های مذهبی در نقاط مختلف کشور متفاوت است. در بعضی از بناها، زیاده روی شده و نقاشی‌های تاریخی در زیر لایه‌های رنگ پنهان شده است، و در بعضی از بناها تصمیم متعادل گرفته شده و هم به بعد تاریخی و هم به بعد زیبایی شناسی اهمیت قایل شده است. در مرمت آرایه‌های معماری برخی از بناهای مذهبی، به بعد تاریخی بیشتر بها داده شده است تا سندیت تاریخی این تزئینات از بین نرود.

۶- پی‌نوشت‌ها

۱. نقاشی‌های تزئینی سقف گنبد متشکل از نقوش هندسی و نقوش گیاهی (اسلیمی) است. روش اجرا به این ترتیب بوده که هنرمند به هنگام اجرای نقاشی، تقسیم‌بندی‌های اولیه را با ایجاد خراش بسیار ظریف، ترسیم و سپس طرح اولیه را به صورت قلم گیری تک رنگ اجرا و بعد اقدام به رنگ گذاری کرده و پس از اتمام رنگ گذاری، نقوش مجدداً قلم گیری نشده است (حمزوی ۱۳۸۸، ۳۵).

۷- منابع

برندی، چزاره (۱۳۸۸). «تئوری مرمت» مترجم: پیروز حناچی، چاپ دوم، تهران: دانشگاه تهران.
پدرام، بهنام؛ محمد رضا اولیاء و رضا وحیدزاده. (۱۳۹۰). ارزیابی اصالت در فرآیند حفاظت در آثار تاریخی ایران. نشریه مرمت آثار و بافت‌های تاریخی، فرهنگی، دانشگاه هنر اصفهان سال اول، شماره دوم. صفحات (۱-۱۶).
پیشنویس منشور ملی حفاظت از میراث فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (اسفند ۱۳۷۸)؛ چاپ نشده.
جعفری، جعفر بن محمد بن حسن. (۱۳۳۸) «تاریخ یزد» بکوشش ایرج افشار، تهران، انتشارات بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
حیبی، سید محسن، مقصودی، ملیحه. (۱۳۸۶). مرمت شهری، نشر دانشگاه تهران.
حمزوی، یاسر. (۱۳۸۸) «پروژه حفاظت و مرمت تزئینات معماری بقعه سید رکن الدین» اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان یزد، معاونت میراث فرهنگی (چاپ نشده)
سازمان حج و اوقاف استان اصفهان (۱۳۸۹). «گزارش اجرای مرمت آرایه‌های معماری بقعه هارونیه اصفهان»، با نظارت اداره کل میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری استان اصفهان، منتشر نشده.

ساسانی، آناهیتا. (۱۳۸۵). مبانی مرمت کمبودهای وسیع در دیوارنگاره‌ها . پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه هنر اصفهان (چاپ نشده).

فیلدن، برنارد. یوکیهیلتو، یوکا. (۱۳۸۶). راهنمای مدیریت برای محوطه‌های میراث جهانی. ترجمه پیروز حناچی، نشر دانشگاه تهران.

کاتب، احمد بن حسین بن علی. (۱۳۸۶). تاریخ جدید یزد، به کوشش ایرج افشار، تهران: امیرکبیر مستوفی بافقی، محمد مفید. (۱۳۴۰). جامع مفیدی، به کوشش ایرج افشار، ج ۳، تهران: کتابفروشی اسدی.

میر فخرایی، وحیده. (۱۳۸۷). سیر تحول و ضرورت مرمت و بازسازی اشیاء تاریخی. نشر سبحان نور.

نعمتی، علی و یاسر حمزوی (۱۳۸۳). گزارش اجرای مرمت دیوارنگاره‌های تکیه خوانساری، مجموعه فرهنگی مذهبی تخت فولاد اصفهان

Caple, C. (2000). *Conservation skills: judgement, method, and decision making*. Psychology Press..

Garreau, H.S. (2010). A Research and Development Report from the Workshop *Removal of Damaging Conservation Treatments on Mural Paintings*. November 2 & 3, 2007, Österbybruk, Uppland Sweden, Swedish National Heritage Board, ISBN 978-91-7209-554-0, Access in : <http://www.raa.se/publicerat/9789172095540.pdf> date" 12.12.2013

Munoz-Vinas, S. (2005). *Contemporary theory of conservation*. Routledge.

